

A szociális gazdaság szerepe és jelentősége a helyi társadalom és gazdaság fejlesztésében, illetve a térségi-területi felzárkózásban

The Role and Importance of Social Economy in the Development of Local Community and Economy, and Regional Convergence

JUHÁSZ GÁBOR

Összefoglalás

A helyi gazdaság fejlesztése nem választható külön a nemzeti gazdaságpolitikától: fontos, hogy a központi kormányzat ösztönözze, támogassa a helyi kezdeményezéseket, míg a helyi szereplők által Kovácsolt együttműködés hozzá kell, hogy járuljon a nemzetgazdasági célkitűzések teljesüléséhez. A szociális gazdaság mintegy „kiegészítő” funkciót képviselő szegmensként működik a nemzetgazdaság részeként. Felvállalja a társadalmi integrációval, az esélyegyenlőség megteremtésével, valamint a környezeti fenntarthatósággal kapcsolatos érdekek érvényesítését egyaránt. Mindezek révén a szociális gazdaság az ökoszociális modell érvényre juttatását kísérli meg a piacgazdasági feltételrendszerben. A szociális gazdasági tevékenységek közös érdekeken alapuló, hosszú távú együttműködést igényelnek a szereplőktől, s a „nem versenyző” csoportoknak is foglalkoztatási és jövedelemszerzési lehetőséget teremtenek. A helyi közösségek (helyi társadalmak) nélkülözhetetlen szerepet játszanak a szociális gazdaság működtetésében. A helyi szükségletek kielégítésére épülő, foglalkoztatási célú szociális gazdaság (alternatív vagy közösségi foglalkoztatás) jellemző területei lehetnek a szociális szolgáltatások, a településüzemeltetés, az informatikai és kulturális szolgáltatások, a tájfenntartó gazdálkodás, a mezőgazdasági és erdészeti termékek feldolgozása, a hagyományos kézműves mesterségek felélesztése és a falusi turizmus, illetve a zöldturizmus keretében történő szolgáltatások működtetése. A helyben működő szociális/ társadalmi vállalkozások gazdasági teljesítményük mellett nélkülözhetetlen értékteremtő, -közvetítő és -megőrző funkciót is betöltenek.

Kulcsszavak: felzárkózás – területi kohézió – Területi Agenda – Szociális Agenda – ökoszociális pillér – hely-alapú szociálpolitika – helyi gazdaság – helyi közösségi gazdaságfejlesztés – térségi fenntarthatóság – szociális gazdaság

Abstract

The development of local economy cannot be separated from national economic policy: it is important that the government should encourage and support local initiatives. At the same time, the cooperation of local actors should contribute to accomplishing the aims of national economy. Social economy is a segment of national economy and has a supplementary function. It undertakes lobbying activities related to social integration, equal opportunities and environmental sustainability. By means of these activities, social economy attempts to enforce the eco-social model under the conditions of market economy. Social economic actions require the long-term cooperation of actors, based on common interests. Additionally, they provide opportunities for employment and income-earning even for “non-competing” groups. The role of local communities (local societies) is essential in working social economy. Employment-oriented social economy (alternative or community employment) is based on local needs, and incorporates the following characteristic areas: social services, urban management, IT and cultural

services, farming and landscape maintenance, processing of agricultural and forestry products, traditional handicrafts and services associated with rural tourism and eco-tourism. Apart from their economic performance, local social enterprises have an essential role in value creation, mediation and preservation.

Keywords: *convergence – local cohesion – Local Agenda – Social Agenda – eco-social basis – locality-based social policy – local economy – local communal economy-development – regional sustainability – social economy*

Mit jelent a „felzárkózás” kérdésköre?

A magas szintű munkanélküliség, az előregedés tendenciáját jelző demográfiai folyamatok, a migráció fokozódása, a menekültek számának emelkedése, a tagállamok elmélyülő pénzügyi és gazdasági problémái, az éghajlatváltozás negatív hatásai, a környezetszennyezés növekedése és a biodiverzitás csökkenése mind-mind napjaink Európáját érintő globális kihívások, amelyek mérhető területi, környezeti, társadalmi és gazdasági hatásokat generálnak. A differenciált következmények által érintett egyének, csoportok és közösségek nem ritkán hosszan tartó válságba, ezáltal „halmozottan hátrányos helyzetbe” kerülhetnek. A generációkon átívelő, megoldatlan problémák, a hiányok fokozódása „elmaradottságot”, javaktól való tartós megfosztottságot okoznak, s a tényleges lehetőségek és perspektívák hosszú távon való nélkülözése együtt jár a marginalizálódás veszélyeivel is.

A „felzárkózás” kérdésköre ennek megfelelően fontos, aktuális kérdéseket vet fel az Európai Unióban és Magyarországon egyaránt. Számos célcsoport – mint például a tartós munkanélküliség által sújtott egyének, a halmozottan hátrányos helyzetben lévők, a fogyatékkal élők, az alacsony iskolai végzettséggel rendelkezők, a roma etnikumhoz tartozók, vagy az említettek koncentrációjával jellemezhető fejlődésben elmaradott térségi, területi egységek, szegregátumok – mind a mai napig megoldatlan problémáit foglalja magában. A felzárkózáspolitikai csak akkor lehet hatékony – gyakorlati megvalósítását illetően –, ha differenciált szakterületek (mint például a szociálpolitika, a foglalkoztatáspolitikai, a munkaerő-piaci politika, a lakáspolitikai, a fejlesztési politika, az oktatáspolitikai, az egészségpolitikai vagy a támogatáspolitikai) együttes alkalmazása révén közelíti meg az említett célcsoportokhoz vagy területi egységekhez kapcsolódó problémákat, negatív jelenségeket, hátrányokat okozó tüneteket. A továbbiakban a felzárkózás politikai néhány területét és az azokhoz kapcsolódó fontosabb kérdéseket, fogalmakat tekintjük át a teljesség igénye nélkül. (Kajner, 2006)

Térségi-területi felzárkózás

A térségi-területi felzárkózás szempontjából fontos kategóriát képvisel a területi kohézió fogalma. A területi kohézió a Lisszaboni Szerződés révén vált a gazdasági és a szociális kohézió mellett a kohéziós politika harmadik pillérjévé. A területi kohézió differenciált szakpolitikák integrált eszközrendszerét alkalmazza komplex módon annak érdekében, hogy elősegítse az egyes térségek egyensúlyi fejlődésének kibontakozását, felzárkózását.

Az Európai Unió első Területi Agendája (TA2007) révén létrejött egy, a területi kohézió gyakorlatban való érvényre jutását célzó integrált keret, amely a területi szempontok különböző szakpolitikákban történő megjelenését szolgálja a területi kohézió megteremtése céljából. Konzultációs sorozat eredményeként, az uniós magyar elnökség koordinálásával alkották meg a területi dimenziót politikai szintre emelő Területi Agenda

2020-at, amely a területi szempontok valamennyi regionális, szak- és egyéb politikába való beépülését vetíti előre. További céljai közt szerepel a lokális igények és szükségletek markánsabb figyelembevétele, minthogy az ezekre épülő fejlesztési koncepciók alapján kívánja elősegíteni a régiók, térségek és a települések komplex alapokon nyugvó fejlődését, a területi kohézió megvalósulását az eltérő területi sajátosságok hatékonyabb kihasználásával. A területi megközelítés segítséget nyújt ahhoz, hogy megfelelő megoldási javaslatok születhessenek, és ezek alapján konkrét intézkedések kerüljenek fogantatásra azokban a térségekben, ahol halmozottan fordulnak elő fejlődési korlátokat generáló hátrányok. A kohéziós politika átalakítása jelenleg is folyamatban van, hiszen a már említett globális kihívások és hatásaik újra és újra változtatási szükségleteket generálnak. (eu2011.hu)

A vidék felzárkózása a KAP átalakítása folytán

A közös agrárpolitika (CAP; KAP) első pillére a mezőgazdasági termelés előtérbe helyezése révén, közvetlen kifizetések és piaci támogató intézkedések alkalmazásával igyekszik hozzájárulni a termelők támogatásához. A második pillér az agrár-környezetvédelemre és a vidékfejlesztésre, illetve ehhez kapcsolódóan a vidéki közösségek fejlesztésére fókuszál a támogatások odaítélésénél.

Az elmúlt években megindult a KAP átalakítása, amelynek eredményeként az első pillér költségvetési forrásainak jelentős hányada átcsoportosításra került a második pillér javára. Ennek köszönhetően a közös agrárpolitika közös agrár- és vidékfejlesztési politikává (CARPE) alakul át: a továbbiakban a második pillérből kifizetésre kerülő támogatások a rurális térségek, vidéki települések fejlesztésére az eddiginél nagyobb mértékben fordíthatók annak érdekében, hogy ezeken a területeken javulhasson az életminőség, a népességmegtartó képesség az infrastruktúra és a szolgáltatások rendelkezésre bocsátásával. Ugyancsak itt merülnek fel a „közjó” kategóriájába tartozó további feltételek – biodiverzitás, tiszta környezet és víz biztosítása, a megújuló energiák használatának elterjesztése – javítása is. Ugyancsak a KAP második pillére tartalmazza a tevékenységek diverzifikációjára irányuló támogatásokat, amelyek a vidéki munkamegosztás és foglalkoztatás új lehetőségeit vetik fel.

Az „ökoszociális” személelmód gyakorlatban való elterjedése jelentős mértékben hozzájárulhat a területi és társadalmi hátrányok kompenzációjához, illetve felszámolásához, a területi és társadalmi értelemben vett felzárkózáshoz. A vidéki közösségek differenciált módszerekkel való fejlesztése nélkülözhetetlen az életminőség javításához, a népességmegtartó képesség fokozásához.

Társadalmi felzárkózás

Köztudomású, hogy a térségi-területi sajátosságok nagymértékben szerepet játszanak a különböző társadalmi hátrányok kialakulásában, fennmaradásában vagy megszűnésében. Így például a gettósodó, slumosodó településrészek leromlott állaga, az infrastrukturális hiányosságok, és az ezen településrészekben koncentrálódó hátrányos helyzetű lakosság, valamint az alacsony gazdasági aktivitás és beruházási hajlandóság, a csökkenő ingatlanárak és a helyben való foglalkoztatási és jövedelemszerzési lehetőségek, illetve közszolgáltatások hiánya között közvetlen összefüggés áll fenn.

A szociális és foglalkoztatási stratégiák és irányelvek gyakorlatban való alkalmazhatósága számos esetben csorbát szenvedett az elmúlt időszakban az Unióban és Magyarországon

egyaránt. A tapasztalatok alapján bizton állíthatjuk, hogy önmagukban a szakpolitikák egyedül képtelenek megbirkózni az egyre összetettebb társadalmi problémákkal, a különböző hátrányok felszámolásával. Ennek belátása ahhoz a konszenzushoz vezetett, amely szerint az Unión belül ösztönözni szükséges az integrált, komplex problémamegoldó módokat. A társadalmi kirekesztés és szegénység elleni küzdelemben úgy érhető el jelentős elmozdulás és minőségi változás, ha a mindezidáig külön-külön alkalmazott szakpolitikai intézkedések egy átfogóbb stratégia és integrált kezelő szisztéma részévé válnak.

Jelentős előrelépésnek tekinthető a Bizottság 2008-ban napvilágot látott Közleménye a felülvizsgálaton átesett Szociális Agendáról: ezáltal új legitimációt kapott az ún. „nyitott koordinációs módszer” (open method of coordination) alkalmazása a társadalmi kérdésekben. A felülvizsgált Szociális Agenda három fő elve a „lehetőség”, a „hozzáférés” és a „szolidaritás”, lényegi momentuma pedig az „aktív befogadás” koncepciója, amely megfeleltethető a Lisszaboni Stratégia által szorgalmazott integrált megközelítés elvárásainak.

Az „Európai kerekasztal a szegénységről és társadalmi kirekesztésről” című szakmai rendezvény állította a fókuszba először az ún. „hely-alapú szociálpolitikát”. A 2009-ben megrendezett konferencia jelentős innovációt sürgetett a gyakorlatban: a „hely”- és „személy-alapú” megközelítések egységesítését javasolta bevezetni a különböző szakpolitikák által meghatározott problémakezelő folyamatokba és rendszerekbe az említett nyitott koordinációs módszer keretében, valamint a Kohéziós Politikában. A kerekasztalon meghatározásra kerültek a szegénység és kirekesztettség szempontjából fontosnak tekinthető társadalmi kérdések is. Ezek a következők: a sérülékeny csoportok társadalmi és munkaerő-piaci aktív befogadásának elősegítése; megfelelő lakáskörülmények szavatolása minden ember számára; a gyermekszegénység felszámolása a generációkon keresztül öröklődő szegénység megtörésével; a különböző csoportokkal szemben megnyilvánuló diszkrimináció megszüntetése; a differenciált hátrányokkal sújtott csoportok – úgymint például a fogyatékkal élők, a nemzeti-etnikai kisebbséghez tartozók vagy a bevándorlók – integrációjának fokozása; küzdelem az egyéneket, családokat sújtó eladósodás ellen.

Dacára az elmúlt időszak fejlesztéspolitikai intézkedéseinek, Magyarországon az egyes térségi-területi egységek társadalmi és gazdasági fejlettsége között ma még relatíve nagy differenciáltság tapasztalható. A mind a mai napig megoldatlan problémák, negatív irányba ható folyamatok kezelése érdekében új fejlesztéspolitika megalkotására van szükség. A jövőben jóval nagyobb hangsúlyt kell fektetni az egyes fejlesztések területi adottságaira és sajátosságaira helyi erőforrásokra való alapozásuk megteremtése érdekében. (rtop.hu)

Helyi gazdaságfejlesztés: a terület-, illetve vidékfejlesztés nélkülözhetetlen eszköze

A helyi gazdaság a gazdaságnak azon legalsó működési szintje, ahol a termelés és a fogyasztás közvetlenül összekapcsolódik. Mivel a világ számos pontján máig létezik az ilyen formán szerveződő és működő helyi gazdaság, ezért tradicionális jellegűnek mondható, ugyanakkor újszerű is, mert a mai globalizálódó világban a fogyasztói társadalom alternatívjaként számíthatunk rá. Ugyancsak előszeretettel alkalmazzák – mint eszközrendszert – a gazdasági nehézségekkel küzdő térségek gazdasági fejlesztésének érdekében is.

A helyi gazdaságfejlesztés komplex folyamatként írható le, amely céljaiban, eszközeiben és módszereiben széles skálát képviselhet. A definíciókat összegezve azt mondhatjuk, hogy a helyi gazdaságfejlesztés olyan közösségi intervenció, amely a fenntartható fejlődés érdekében igyekszik beavatkozni a társadalmi és gazdasági, illetve környezeti folyamatokba. A helyi gazdaságfejlesztés nagymértékben támaszkodik a helyi, térségi sajátosságok, adottságok, erőforrások új szempontok és módszerek alapján való kiaknázására. A helyi gazdaságfejlesztés irányulhat egy település, azon belül egy településrész, vagy pedig több településből álló területi egység, egy mikro-térség vagy kistérség fejlesztésére is. (Lengyel & Deák, 2002)

A helyi gazdaságfejlesztés általános, átfogó célja közösség-, illetve társadalomfejlesztési célkitűzéseket is magában foglal: az intervenció a helyi lakosság életkörülményeinek, életminőségének javítását célozza meg elsődlegesen. Ennek megfelelően nem pusztán helyi gazdaságfejlesztésről, hanem „helyi közösségi gazdaságfejlesztésről” beszélhetünk inkább. A társadalmi és gazdasági érdekek érvényesítését egyszerre szolgálhatja a helyi vállalkozásösztönzés és -fejlesztés, a helyi piacok kialakítása, amelyek nem működhetnek hatékonyan azon közösségsszervező és -fejlesztő kezdeményezések nélkül, amelyek a helyi lakosság vásárlói tudatosságának, magatartásának megváltoztatására irányulnak. Ebben az értelemben a helyi gazdaságfejlesztés „helyi érdekű gazdaságfejlesztésnek” is nevezhető: a termelői-fogyasztói kapcsolatok és a közösségsszervezési akciók révén az emberek felismerhetik és kihasználhatják annak a lehetőségét, hogy maguk tegyenek elsősorban a saját környezetük javításáért, megőrzéséért. A helyi érdekű, a helyi szereplők által szervezett és megvalósított közösségi akciók eredményei helyben hasznosulhatnak, további ösztönzést, motivációt biztosítva a cselekvőknek: helyi termék, szolgáltatás, helyi piac, helyben lévő munkahely és jövedelem képződik az együttműködés során, mindennek az alapjaként pedig kialakulhat egy közös érdekelttség, egy azt képviselő erős közösség, amely képes folyamatosan értéket teremteni és megőrizni, valamint érdeket érvényesíteni. (rtop.hu)

A helyi gazdaságfejlesztés alapvető területei közé tartozik a helyi termékek előállítás és értékesítése, helyi pénz működtetése, megújuló energiaforrások felhasználása, valamint a helyi mikro-, kis- és középvállalkozások fejlesztése, illetve a szociális gazdaság kiépítése is. Mindezek hozzájárulnak a helyi termékekhez és szolgáltatásokhoz kötődő munkahelyek létrehozásához és megőrzéséhez, a helyi munkanélküliség csökkentéséhez és a térségi elvándorlás mérséklődéséhez. Mindezek dinamizálása révén nagyobb eséllyel maradhatnak fenn egyúttal a helyi hagyományok és szokások, éledhetnek újjá a tájra jellemző motívumok, amelyek hozzásegítik az itt élőket identitásuk megőrzéséhez. Ugyanezen területek, tevékenységek működtetése által csökkenthetjük a települési, térségi, közösségi energiafüggőséget, növelhetjük a helyi vállalkozások bevételeit, kiszélesíthetjük a térség idegenforgalmi kínálatát, valamint csökkenhet az áruszállítás és termék-előállítás okozta környezetszennyezés. A szociális, társadalmi hasznok révén biztosíthatjuk a hátrányos helyzetben lévők megélhetését, az életminőség javulását.

A helyi gazdaságfejlesztés a fentiek alapján tehát alkalmas lehet az elmaradott, hátrányos helyzetű térségek, települések fejlesztésére a társadalmi és gazdasági érdekek, érdekelttség létrehozása, megerősítése révén. A hazai területfejlesztési gyakorlatból leszűrte egyik legfontosabb tapasztalat szerint azt mondhatjuk, hogy kizárólag külső erőforrásokból építkező fejlesztések révén nem lehet fenntartható megoldásokat találni a helyi problémákra. A lokális közösség érdekeinek érvényre juttatása szempontjából sokkal lényegesebbek a belső (helyben található, saját) erőforrások, amelyek kiaknázása azonban mind a mai napig – sokszor érthetetlen módon – nem történik meg, vagy nem a

megfelelő módon, mértékben és minőségben megy végbe. Az említett belső erőforrások magukban foglalják a helyi, térségi humán erőforrásokat (a helyben rendelkezésre álló munkaerőt, a felhalmozott tudást, ismereteket, értékeket és hagyományokat, az egyének, csoportok és közösségek együttműködési, illetve fejlődési potenciálját), valamint a természeti környezeti és a gazdasági erőforrásokat egyaránt. Az Országos Területfejlesztési Koncepció (OTK) kiáll a külső és a belső erőforrások egyensúlyba hozása mellett a különböző fejlesztési projektek, programok során. Az OTK a térségi erőforrások védelme és fejlesztése érdekében támaszkodik a térségi fenntarthatóság elvének gyakorlatban való megvalósítására. A térségi fenntarthatóság elvét követő helyi gazdaságfejlesztés a belső erőforrásokat helyezi a fókuszba, amely nem pusztán az adott térségnek jelenthet fejlődési perspektívákat, hanem a szóban forgó térségen kívül is hasznokat eredményezhet. (Horkay, 2010)

A helyi gazdaságfejlesztés gazdaságélénkítő szerepe magában foglalja beruházások, fejlesztések helyben való ösztönzését, ezáltal új munkahelyek teremtését. Közösségfejlesztő jelentősége a helyi közösségen belül az együttműködések dinamizálásában, megerősítésében, a helyi identitás formálásában, érték- és hagyományörzésben teljesedik ki. A társadalom és gazdaságfejlesztő funkciók egymást kiegészítő funkcionális egymásrautaltságából adódik a helyi gazdaságfejlesztés terület- és vidékfejlesztési, illetve felzárkózáspolitikai jelentősége.

Szociális gazdaság

Az említett globális szintű problémák közül az egyik legjelentősebb a munkanélküliség problematikája, amely nagyobb mértékben befolyásolja az Európai Unió nemzetközi versenyképességét. A munkajövedelemből élők számarányának csökkenésében jelentős szerepet játszik a foglalkoztatási lehetőségek hiánya mellett az elöregedés jelensége is Európában.

A Nemzetközi Munkaügyi Szervezet (ILO) véleménye szerint a szinte kizárólag a gazdasági érdekeket szem előtt tartó, profitmaximalizálásra épülő gazdaság negatív hatása a munkavolumen mára tapasztalható jelentős mértékű csökkenése. A munkanélküliség terjedésével, a szociális problémák, az esélyegyenlőtlenségek, a társadalmi hátrányok, fejlődési korlátok növekedésével szemben ma általános igényként fogalmazódik meg egy, a jelenlegihez képest szolidárisabb gazdaság kiépítése. A szolidaritás elvének nagyobb mértékben eleget tevő gazdasági modell jelentős mértékben épít a gazdasági és társadalmi szereplők egymás iránti felelősségvállalására, egy környezettudatos szemléletmód és magatartás gyakorlatban való érvényesülésére. Ez az alulról építkező modell nem az önmagáért működő, profithajhász gazdaságot, hanem a társadalmi igények és szükségletek kielégítése érdekében mintegy eszközként szolgáló feltételek és mechanizmusok bevezetését szorgalmazza. A szolidaritás elvének való elégtétel többek között magában foglalja például az adósságállományok új szempontok alapján való csökkentését, a kereskedelem kölcsönös előnyök alapján való működtetését, az etikus finanszírozás bevezetését, a civilek által képviselt szociális vállalkozások jelentősebb szerepvállalását, az esélyegyenlőség megteremtését, a fogyasztói tudatosság növelését, vagy az erőforrások igazságos elosztását. A társadalmi célokat, igényeket, szükségleteket az igazságosság és méltányosság, illetve a szolidaritás elvei alapján kiszolgáló gazdasági modell angol megfelelője az ún. „social economy”. A magyarul – a „társadalmi” fogalmi kategória jelentéstartalmát leszűkítve – szociális gazdaságnak fordított kifejezés a piacgazdaság feltételrendszerében mintegy kiegészítő gazdaságként

működő, elsősorban a harmadik szektorhoz kötődő gazdasági tevékenységeket foglalja magában, amelyek közvetlenül törekednek az ún. nem versenyző, a társadalom peremére szorult csoportok, és az elmaradott, hátrányos helyzetű térségek, területi egységek felzárkóztatására differenciált, alternatív lehetőségek felmutatásával. (Frey, 2007)

A szociális gazdaság által képviselt kezdeményezések nélkülözhetetlen szereplői tehát a helyi közösségekből létrejövő civil szerveződések. Az általuk működtetett, a lokális szükségletek kielégítésére irányuló non-profit gazdasági tevékenységek alapvetően foglalkoztatási és szociális célokat képviselnek. A szociális gazdaság által létrehozott alternatív vagy közösségi foglalkoztatás jellemző területei lehetnek a helyben nyújtandó szociális és kulturális szolgáltatások (például az idősek vagy kisgyermekek ellátása, vagy hagyományörző programok szervezése), bizonyos településüzemeltetési feladatok (például a közterületek rendben tartása), környezetvédelmi tevékenységek (a természeti környezet, például az erdők, vízfolyások gondozása vidéki térségekben), a tájfenntartó gazdálkodás (családi, kisüzemi méretekben végzett, természetvédelmi célú mezőgazdasági és kertészeti tevékenységek, mezőgazdasági és erdészeti termékek helyben való feldolgozása és értékesítése), a hagyományos kézműipari mesterségek újraélesztése, működtetése, vagy a falusi turizmushoz, a zöldturizmushoz kapcsolódó szolgáltatások kiépítése (Az EU fehér könyve a növekedésről, versenyképességről és foglalkoztatásról alapján).

A szociális gazdaság az említett tevékenységi területeken biztosít foglalkoztatási és jövedelemszerzési lehetőséget a hátrányos helyzetű, az elsődleges munkaerőpiacról kiszorult, a társadalom peremén élő embereknek (az Európai Foglalkoztatási Stratégia alapján). Az alternatív foglalkoztatási lehetőségeket biztosító társadalmi/szociális vállalkozások helyi civil, közösségi érdekek és együttműködés alapján jönnek létre, amelyek mérhető gazdasági teljesítményük mellett nélkülözhetetlen, a felzárkózás szempontjából kiindulási alapot nyújtó társadalmi integrációs funkciót is képviselnek. (tudasklaszter.hu)

Irodalom

- A Bizottság Közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának. A nemzeti romaintegrációs stratégiák uniós keretrendszere 2020-ig. eu211.hu
- A Bizottság Közleménye Európa 2020. Az intelligens, fenntartható és inkluzív növekedés stratégiája. Brüsszel, 2010. eu211.hu
- Almássy, T. (2001). Szívárványgazdaság. Egy ember léptékű világ lehetősége. Ökotáj 27-28.
- Az EU fehér könyve a növekedésről, versenyképességről és foglalkoztatásról. eu211.hu
- Az Európai Unió Területi Agendája. Egy sokszínű régiókból álló, befogadó, intelligens és fenntartható Európa felé. A területi tervezésért és területfejlesztésért felelős miniszterek 2011. május 19-én, Gödöllőn tartott informális ülésén született megállapodás. <http://www.eu2011.hu>
- Balogh, P. (2012). Kontraproduktivitás a fejlesztéspolitikában? Az EU-források felhasználásának gazdaságsszociológiai elemzése. Ph.D. értekezés. Budapesti Corvinus Egyetem Szociológia és Társadalompolitika Intézet. Budapest: Szociológia Doktori Iskola.
- Czene, Zs. & Ricz, J. (szerk.) (2010). Területfejlesztési füzetek (2) Helyi gazdaságfejlesztés. Ötletadó megoldások, jó gyakorlatok. NFM – NGM – VÁTI.

- Dauncey, G. (2001). *Az összeomlás után*. Budapest: Göncöl Kiadó.
- ENSH Habitat program (2005). *Promoting Local Economic Development through Strategic Planning*.
- Frey, M. (szerk.) (2007). *Szociális gazdaság kézikönyv*. Budapest: OFA ROP Hálózat.
- Horkay, N. (2010). Helyi gazdaságfejlesztés – Ötletadó megoldások, jó gyakorlatok. XV. Követ Konferencia. VÁTI Nonprofit Kht.
- Kajner, P. (szerk.) (2006). *Gazda(g)ságunk újrafelfedezése. Helyi erőforrásokra támaszkodó vidéki gazdaságfejlesztés*. Budapest: L' Harmattan Könyvkiadó.
- LEED team in collaboration with Todd, G. (2009). „*Coping with the Crisis at Local Level: Policy Lessons from the OECD Programme on Local Economic and Employment Development (LEED)*”, internal working document. CFE – OECD.
- Lengyel, I. & Deák, Sz. (2002). KLASZTER – a helyi gazdaságfejlesztés egyik sikeres eszköze. In: Buzás, N. & Lengyel, I. (szerk.). *Ipari parkok fejlődési lehetőségei: regionális gazdaságfejlesztés, innovációs folyamatok és klaszterek*. Szeged: JatePress.
- Nemzeti Energiastratégia 2030 (2012). NFM.
- Nemzeti Fejlesztés 2020. Az Országos Fejlesztési koncepció és az Országos Területfejlesztési koncepció társadalmi egyeztetési változata. Stratégiai vitaanyag (2012). Készült a Kormány 1254/2012. (VII. 19.) Kormányhatározat „a területfejlesztési politika megújításáról, az Új Országos Területfejlesztési és az Új Országos Fejlesztési koncepció kidolgozásáról” alapján.
- Nemzeti Vidékstratégia 2012-2020 - („A magyar vidék alkotmánya”) (2012). VM.
- Swinburn, G., Goga, S. & Murphy, F. (2004). *A helyi gazdaságfejlesztés kézikönyve*. Gütersloh – London – Washington, D. C.: Bertelsmann Stiftung – UK DFID – The World Bank.
- Törőcsik, G. & Szepesi, B. (2011). *Az átmenet gazdaságtana. Politikai gazdaságtani pillanatképek Magyarországon*. Budapest: ELTE TáTK Közgazdaságtudományi Tanszék – MTA Közgazdaságtudományi Intézet – Balassi Kiadó.
- Zsolnai, L. (2001). *Ökológia, gazdaság, etika*. Budapest: Helikon Kiadó.
- <http://www.rtop.hu/helyigazdasag.htm>
- <http://www.rtop.hu/horizontalis.htm>
- <http://www.tudasklaszter.hu/node/22>